

Ryszard Łużny
Uniwersytet Jagielloński

DEKABRYŚCI A ROSYJSKA MYŚL FILOZOFICZNO-SPOŁECZNA¹

"Ze 121 osób podsądnych wyrokiem Najwyższego Sądu Karnego skazuje się: 5 ludzi, znajdujących się poza kategoriami, na karę śmierci przez poćwiartowanie; 31 ludzi znajdujących się w pierwszej kategorii na karę śmierci przez odcięcie głowy; 17 osób znajdujących się w drugiej kategorii na śmierć polityczną z dożywotnim zesłaniem na katorżnicze roboty; 2 osoby znajdujące się w trzeciej kategorii na dożywotnie roboty katorżnicze; 38 ludzi zaliczonych do czwartej, piątej, szóstej i siódmej kategorii na określony czas na roboty katorżnicze, potem na osiedlenie; 15 ludzi będących w ósmej kategorii po zdegradowaniu ich i pozbawieniu szlachectwa na dożywotnie osiedlenie; 3 osoby należące do dziewiątej kategorii po zdegradowaniu ich i pozbawieniu szlachectwa na dożywotnie zesłanie na Sybir; 1 osobę z dziesiątej kategorii po zdegradowaniu i pozbawieniu szlachectwa wcielić do wojska do wysługi; 8 ludzi należących do jedenastej kategorii po zdegradowaniu wcielić do wojska z wysługą".²

Tak brzmiała sentencja wyroku Najwyższego Sądu Karnego /w jego skład powołani byli przedstawiciele Rady Państwa, Senatu, Synodu oraz wysocy dostojnicy cywilni i wojskowi/, którego sesja trwała od 3 /15/ do 11 /23/ czerwca 1826 roku i który zakończył wielomiesięczne, bo ciągnące się od połowy grudnia 1825 r. śledztwo w sprawie dramatycznych wydarzeń grudniowych. Udziałami powołanej przez nowego, jeszcze nie koronowanego cara komisji śledczej objęto 579 podejrzanych, w tym 4/5 ofi-

cerów, Sądowi Karnemu natomiast przekazano do rozpatrzenia sprawę 121 oskarżonych, którzy uznani winnymi zarzucanych im czynów, zostali podzieleni, w zależności od rodzaju i okoliczności przewinień, aż na 11 kategorii "zbrodniarzy". Dopiero decyzją monarchy korzystającego z prawa miłosierdzia, do którego się zresztą Sąd - aczkolwiek z zastrzeżeniami i pod pewnymi warunkami - odwoływał, wyrok ten został w znacznym stopniu złagodzony, karę śmierci zastosowano bowiem jedynie w wypadku 5 winnych wyprowadzonych ponad wszelkie kategorie przestępstw przeciwko państwu /z zamianą barbarzyńskiego ćwiartowania członków na szubienicę/, wobec reszty stosując różną stopnie i zakresy takich kar, jak pozbawienie szlachectwa, rang i odznaczeń, ciężkie więzienie, katorga, zesłanie, służba wojskowa we frontowych warunkach Kaukazu, a w wypadku prostych żołnierzy - "przepędzenie przez szereg", w wyniku czego kilku z nich zażuczono na śmierć. Biorące udział w wydarzeniach grudniowych pułki zostały przeformowane, a jeden z nich - Czernihowski - skierowano karnie na Kaukaz. 13 /25/ lipca 1826 roku dokonano na terenie Twierdzy Petropawłowskiej w Petersburgu, w obecności zgromadzonych oddziałów wojskowych oraz wszystkich zasądzonych, egzekucji pięciu głównych winowajców /Paweł Pestel, Konrad Rylejew, Piotr Kachowski, Michał Bestużew-Riumin, Sergiusz Murawjow-Apostoł/, a pozostałych, po dokonaniu nad nimi poniżającej ceremonii śmierci cywilnej, rozesłano do twierdz, kopalń syberyjskich oraz innych przeznaczonych dla nich miejsc odbywania kary.

Kim byli bohaterowie tych wydarzeń grudniowych, ku czemu zmierzali, czego dokonali? Dlaczego zasłużyli na zaszczytne miano pierwszych rewolucjonistów rosyjskich, stali się dla następnych pokoleń walczących o wolność i sprawiedliwość społeczną Rosjan natchnieniem i

wzorem, urosli do uogólnień-symbolów bohaterstwa obywatelskiego i patriotycznej ofiarności? Próbując dziś odpowiedzieć pokrótce na te pytania, zrekapitulujemy najpierw najważniejsze działania i wydarzenia, jakie poprzedziły owe dramatyczne wypadki końca roku 1825, a następnie zakończyły się tak tragicznie dla ich sprawców i uczestników.

To, co określa się w historii Rosji jako "ruch dekabrystowski" obejmuje zespół przedsięwzięć typu organizacyjnego, tendencji ideowych, nastrojów społecznych, działań w dziedzinie ideologii i kultury mających miejsce w ciągu mniej więcej dziesięciolecia między końcem epoki napoleońskiej w Europie i Kongresem Wiedeńskim, a wypadkami w Rosji z przełomu lat 1825/26. W ciągu tych lat ruch ów się zrodził i okrzepł, rozwinął się i osiągnął dojrzałość po roku 1820, by dojść do swego punktu kulminacyjnego - nieudanego, zakończonego całkowitą klęską zrywu powstańczego w grudniu 1825 i styczniu 1826 r. Określany przez historyków jako pierwszy etap rosyjskiego rewolucjonizmu szlacheckiego³, dekabryzm ukształtował się, przechodząc kilka pośrednich stadiów przygotowawczych, w kręgach inteligencji ziemiańsko-arystokratycznej, głównie w środowisku korpusu oficerskiego, jako przejaw z jednej strony dojrzewania ideowego tych kręgów pod wpływem zarówno idei Oświecenia europejskiego i haseł rewolucji francuskiej, rozprzestrzeniających się szeroko zwłaszcza w okresie wojen z Napoleonem, jak i wzrostu świadomości narodowej i nastrojów patriotycznych powodowanego wydarzeniami 1812-1814, z drugiej zaś - postaw opozycyjnych wobec ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej Rosji i wzrostu obywatelskiej troski o dalszy rozwój społeczny, państwowy i kulturalny narodu.

I formy organizacyjno-strukturalne ruchu i jego ideologia kształtowały się stopniowo, etapami. Na samym początku nie sprecyzowane jeszcze postawy opozycyjne i dążenia konspiracyjne ujawniały się w ramach strukturalnych łóż masońskich i luźnych kółek /arteli/ oficerskich⁴, potem w miarę zdobywania doświadczeń organizacyjnych, ukształtowały się już stowarzyszenia - głównie wśród oficerów gwardii - o bardziej konkretnych ramach konspiracyjno-organizacyjnych i sprecyzowanych celach politycznych. Pierwszym z nich był powstały w r. 1816 Związek Ocalenia /Stowarzyszenie Prawdziwych i Wiernych Synów Ojczyzny/, przekształcony rychło /1818/ w Związek Dobra Publicznego, już liczniejszy i wysuwający, obok hasła aktywnej działalności społecznej w zakresie gospodarczym i oświatowym, także ściśle zakonspirowane cele polityczne - obalenie samowładztwa, zniesienie poddaństwa i wprowadzenie rządów konstytucyjnych. Rozwiązano go wprawdzie na początku roku 1821 w związku z kryzysem wewnętrznym organizacji, będącym wynikiem istotnych różnic w poglądach jej członków na taktykę i metody działania, ale w jakiś czas potem powołano z inicjatywy głównych członków ugrupowań dawnych dwa nowe towarzystwa, Południowe z siedzibą w Tulczynie na Ukrainie /1821/ i Północne w Petersburgu /1821/22/, nastawiające się już bezpośrednio na konkretne przygotowania zbrojnego wojskowego przewrotu i rewolucyjnych przemian ustrojowych. Teraz dopiero sformułowano zasadnicze dokumenty ruchu o charakterze teoretycznym oraz przystąpiono do wytyczenia programu realnych form przewrotu, jak również jego politycznych skutków /powstanie tzw. "konstytucji", utworzenie władz w postaci dyktatoratu, rozwinięcie i zintensyfikowanie oddziaływania na opinię społeczną środkami legalnymi, m.in. przez literaturę i publicystykę/. Dzięki też

temu ruch przybrał na aktywności, do głosu decydującego doszły w nim elementy bardziej aktywne i radykalne, zwłaszcza na południu, gdzie powstała znacznie później /przełom 1823/24/ trzecia organizacja konspiracyjna, skupiająca niższych rangą oficerów, Stowarzyszenie Zjednoczonych Słowian, która połączyła się formalnie z Towarzystwem Południowym.

Mimo tak konkretnych oraz intensywnych przygotowań przywódcy ruchu, nie osiągnęwszy pełnej jednolitości w poglądach teoretycznych ani w planach praktycznych działań, zdecydowali się wykorzystać nadającą się sposobność - zamieszanie wewnętrzne w państwie, wywołane nieoczekiwaną śmiercią Aleksandra I oraz parotygodniowym interregnum, spowodowanym nieuporządkowaniem sprawy sukcesji tronu - i dokonać zbrojnego wojskowego przewrotu, w wyniku którego miały być przeprowadzone podstawowe zmiany ustrojowe. Pod pretekstem chęci dochowania wierności prawowitemu sukcesorowi, Wielkiemu Księżciu Konstantemu /który mimo starszeństwa musiał się zrzec swych praw ze względu na małżeństwo z Joanną Grudzińską/, wyprowadzono w dniu składania przysięgi na wierność Mikołajowi zaagitowane przez oficerów-spiskowców oddziały garnizonu stołecznego w sile około 3 tysięcy ludzi, które jednak, wobec kunktatorstwa przewidzianego na dyktatora powstania ks. Sergiusza Trubeckiego i niezdecydowania kierowników Stowarzyszenia, pozostały bezczynne aż do zmroku. Uległy też one łatwo przeważającej sile wojsk wiernych nowemu cesarzowi; uformowanych w szyku obronnym żołnierzy rozpędzono kartaczami, a ich dowódców uwięziono w ciągu nocy z 14 na 15 grudnia. Podobnie całkowitym fiaskiem zakończyło się zbrojne, mające zresztą także charakter demonstracji, wystąpienie Towarzystwa Południowego, spóźnione zresztą o dni kilkanaście; bunt jednego tylko pułku, czernihowskiego, stacjonującego niedaleko od Kijowa, w dniu 29 XII /10 I/ zakoń-

czył się po 5 dniach pełną porażką w bitwie z wojskami rządowymi, a ci z przywódców, którzy nie zginęli w bitwie lub nie skończyli śmiercią samobójczą, zostali aresztowani i przewiezieni do Petersburga.

Obie próby zbrojnego powstania zakończyły się więc całkowitym niepowodzeniem zarówno militarnym, jak i politycznym, a plany rewolucyjnych przeobrażeń ustrojowych kraju uległy zupełnemu zaprzepaszczeniu. Jeśli zaś pamiętać o następstwach tych wydarzeń grudniowych w życiu osobistym i rodzinnym ich sprawców, o reperkusjach stłumienia powstania w życiu politycznym i kulturalnym kraju, to katastroficzny wymiar dzieła grudniowców staje się jeszcze bardziej oczywisty, jeszcze jaśniej też uzmysławiamy sobie tego dzieła tragedyczny, straceńczy charakter. Oczywiście więc, że nie z racji dokonań i osiągniętych skutków swych działań zapisali się oni na trwałe w historii swego kraju, nie dlatego stali się nieodłączną a ważną częścią intelektualnych dziejów dziewiętnastowiecznej Rosji. Znaczenie tego ruchu określają inne zupełnie momenty.

Pierwszy z nich i najważniejszy to ten, iż ludzie z kręgu Pawła Pestla i Nikity Murawjowa, reprezentujący najlepsze, najbardziej żywotne i światłe siły ówczesnej Rosji, ukształtowani intelektualnie w duchu najcenniejszych zdobyczy ideowych europejskiego Oświecenia, a swą aktywistyczną postawą i żądzą obywatelskiego czynu oraz śmiałego mierzenia sił na zamiary zapowiadający już zbliżającą się epokę romantyczną, zdobyli się na pierwszą w dziejach swego kraju koncepcję ustrojową, orientującą się w równej mierze na osiemnastowieczną myśl filozoficzno-polityczną czasów Monteskiusza i Rousseau, jak i na pewne rodzime tradycje staroruskiego narodowładztwa, równowagi społecznej i kulturowo-obyczajowej odrębności.⁵ Dwa

podstawowe dokumenty ruchu: "Ruska prawda" Pestla i "Konstytucja" N. Murawjowa, aczkolwiek różniące się w swych konkretnych rozwiązaniach niekiedy znacznie, zawierały przecież koncepcje polityczno-ustrojowe tak dla warunków ówczesnej Rosji zasadnicze, że zrealizowane, mogłyby uczynić z niej państwo o najnowocześniejszej dla tego czasu strukturze prawno-ustrojowej.

Twórcy dekabrystowskich koncepcji politycznych nie byli oczywiście pierwszymi ludźmi w Rosji, którzy stawiali kwestię ulepszenia czy zmiany ustroju państwowego. Już w czasach nowożytnych, w wieku osiemnastym, mieli bezpośrednich poprzedników, przeciwników opozycji szlacheckiej wobec samodzierżawia, którzy wysuwali koncepcje zmian ustrojowych bądź w duchu skrajnie prawicowym, jak ks. Michał Szczerbatow, bądź z pozycji liberalnych, jak bracia Nikita i Piotr Paninowie, nie mówiąc już o rzecznikach jeszcze dalej idących dążeń reformistycznych i krytykach absolutyzmu oraz niewolniczego poddaństwa chłopów w osobach takich przedstawicieli Oświecenia rosyjskiego, jak filozofowie Jakub Kozielski i Siemion Diesnicki lub pisarze Mikołaj Nowikow i Denis Fonwizin, czy wreszcie zwolennik radykalnych, rewolucyjnych rozwiązań w dziedzinie ustroju politycznego i społecznego, autor "Podróży z Petersburga do Moskwy" Aleksander Radiszczew. Korzystali także, i to zarówno krytycznie, poprzez negację, jak i w sensie pozytywnym, akceptując je i modyfikując, z inspirowanych przez pozycje zachowawcze bądź liberalne koncepcji i projektów takich historyków, działaczy, ekonomistów i teoretyków państwa i prawa, jak Mikołaj Karamzin, Mikołaj Kordwinow, Mikołaj Nowikow, Aleksander Kunicyn, nie mówiąc już o wykorzystaniu dorobku myślowego oraz doświadczeń ustrojowo-konstytucyjnych Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych.

Autorzy dekabrystowskich projektów konstytucyjnych, Paweł Pestel i Nikita Murawjow okazali się jednak pierwsi jako twórcy rozwiązań całościowych, najbardziej przy tym nowoczesnych i śmiałych. Obaj, zresztą z inną argumentacją i przyjmując odmienne rozwiązania docelowe, zakładali konieczność wprowadzenia ustroju konstytucyjnego, będącego konsekwencją tezy, iż naród jest wyłącznym źródłem władzy /"Ruska Prawda" Pestla mówiła o republice, "Konstytucja" Murawjowa - o monarchii konstytucyjnej na czele z carem - dziedziczącym władzę pierwszym urzędnikiem państwa, z równoczesną możliwością wyboru przez naród zarówno innej dynastii, jak i odmiennej formy rządów/. Obaj domagali się ustawodawczego przedstawicielstwa narodowego w postaci Wiecu Ludowego /jedno - lub jak u Murawjowa - dwuizbowego: Duma Najwyższa i Izba Deputowanych/, składającego się z deputowanych obieranych przez obywateli w sposób pośredni na różnych szczeblach ciał terytorialnych /gmina, powiat, gubernia lub powiat i prowincja/, przewidywali obieralność sędziów i urzędników, postulowali zrównanie obywateli wobec prawa, przyznanie wszystkim praw politycznych i swobód obywatelskich, poszanowanie i przestrzeganie zasad prawa naturalnego i prawd wiary /Murawjow, uzależniający pełnię praw politycznych od cenzusu majątkowego obywatela i odmawiający jej chłopom uprawiającym ziemię we wspólnotach, zrezygnował ostatecznie w końcowej wersji "Konstytucji" z tego pierwszego ograniczenia/.

Niezwykle doniosłe znaczenie miało to, iż twórcy projektów zdawali sobie sprawę z trudności w realizacji - zwłaszcza w warunkach rosyjskich - tych przemian politycznych /Pestel np. widział konieczność 10-letniego okresu dyktatorskich rządów tymczasowych przygotowujących

ostateczne przeobrażenia ustrojowe/, że umieli dostrzec zależność zmian prawno-ustrojowych od głębokich przeobrażeń ekonomicznych i społecznych. Stąd, zwłaszcza Pestel, zwracali oni wielką uwagę na zagadnienia agrarne, sprawy własnościowe i majątkowe, widząc w tym zakresie konieczność reform najbardziej zasadniczych. To właśnie twórca "Ruskiej Prawdy", tak chętnie i często nawiązujący w swym dokumencie, poczynając już od jego tytułu, do wyobrażeń, terminów oraz instytucji i w ogóle całej tradycji staroruskiej, na długo przed rosyjskimi słowianofilami zwrócił uwagę na wiejską wspólnotę gospodarczą, zwaną "obszcziną", czym zapoczątkował cały nurt w rosyjskiej myśli społecznej, do której należą, obok K. Aksakowa i jego zwolenników, także Hercen i Ogariow, Bakunin i Czernyszewski, ideologowie ruchu narodnickiego oraz ich ideowi kontynuatorzy i przeciwnicy; ona to właśnie miała stać się ważnym elementem w przeprowadzeniu reformy agrarno-własnościowej.

Pestel próbował w swych projektach pogodzić dwie przeciwstawne zasady: uznanie ziemi za wspólną społeczną własność wszystkich jako źródło wyżywienia ludzkości, a prawo do posiadania jej i konieczność władania nią przez poszczególnych właścicieli, którzy mogą i muszą dbać o tę ziemię oraz inwestować w nią jako w swą własność prywatną; stąd proponował on rozdzielenie całego funduszu ziemi na część społeczną i prywatną. Pierwszą włączyć miała prawo-gospodarcza wspólnota /"wołost"/, wydzielająca wystarczające do życia nadziały ziemi swym członkom, druga, zgromadzona drogą konfiskaty majątków klasztornych i wielkich latyfundiów - jako własność prywatna oddawana indywidualnym właścicielom drogą wykupu, winna była służyć, po zaspokojeniu niezbędnych potrzeb wszystkich obywateli, wytwarzaniu "obfitości dóbr".

Miała to więc być zmiana struktury społeczno-ekonomicznej kraju szczególnie głęboka, znosiła ona bowiem zależność pańszczyźnianą chłopca, zabezpieczała go materialnie i czyniła równym innym kategoriom obywateli w sensie prawno-politycznym. Dzięki temu dekabryści doszli do takiego rozwiązania kwestii chłopskiej, które nie tylko wykroczyło daleko poza nieśmiałe i nie sprecyzowane filantropijne pomysły moralistów oraz ideologii oświeceniowych, ale znacznie wyprzedziło w radykalizmie szereg późniejszych, dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych rozwiązań reformatorskich w danej dziedzinie. I tu więc ich prekursorstwo, ale także i związek z całą rosyjską myślą ekonomiczno-społeczną, są wyraźne.

Niezwykle ciekawie przedstawiają się pomysły grundniowców odnośnie do przyszłych losów wielonarodowego państwa, powstałego w wyniku ekspansywnej polityki zaborczej, państwa. Ich programowe dokumenty świadczą o tym, że i w tym zakresie wykraczali oni daleko w przyszłość. Według nich Rosja miałaby się stać albo, jak chciał Pestel, państwem mocno scentralizowanym, obejmującym także kraje i narody niezdolne według niego do samoistnego bytu państwowego /pamiętać warto, że odmawiając tego prawa narodom i ludom Syberii, Kaukazu, krajom nadbałtyckim, Ukrainie, Białorusi, Finlandii i Besarabii, wyjątek czynił dla Polski, uznając w pełni jej aspiracje narodowe i polityczne/, albo też luźniejszą federację 13 prowincji - państw /"dierzawa"/, dzielących się na powiaty i gminy, a noszących nazwy terytorialne typu Państwo Dnieprowskie /ze stolicą w Smoleńsku/, Ukraińskie /Charków/, Zachodnie /Wilno/, Bałtyckie /Ryga/, Zawołżańskie /Jarosławł/, Kamskie /Kazań/ itp.

Dekabryści nie byliby nieodrodnymi dziećmi swej rozfilozofowanej epoki pogranicza między Oświeceniem a Romantyzmem, gdyby nie ujawnili, obok tak niezbędnych w ich przygotowaniach teoretycznych i politycznych działaniach kompetencji w kwestiach ekonomicznych, społecznych i prawno-ustrojowych, również zainteresowań czysto filozoficznych; stąd w ich pismach programowych, dokumentach, pracach literackich oraz listach i wspomnieniach /wiele zresztą ze spuścizny grudniowców zostało zniszczone ze względów konspiracyjnych/ znajdujemy sporo materiału pozwalającego zrekonstruować poglądy ich twórców w dziedzinie teorii poznania, ontologii i psychologii, etyki, estetyki, a nawet teologii. Pozwala to nam również odtworzyć system poglądów filozoficznych dekabryistów jako ugrupowanie, jak i wkład osobisty niektórych z nich do wspólnego dorobku myślowego.

Z dotychczasowego przeglądu widzieliśmy już, że siłą rzeczy - zajmowała ich głównie filozofia polityczna: zagadnienia prawno-ustrojowe oraz ekonomiczno-socjologiczne; w tej dziedzinie, obok obu czołowych teoretyków oraz ideologów ruchu - Pestla i N. Murawjowa, ważne myśli wypowiedział Mikołaj Turgieniew, rzecznik wprawdzie stanowiska reformistycznego, ale wielki przeciwnik zarówno prawa państwowego, jak i wspólnoty gminnej - "obszczyzny".⁶

Istotne znaczenie miały poglądy na rewolucję oraz przyszłe losy Rosji jako wielkiego państwa - federacji równoprawnych narodów słowiańskich i środkowo-europejskich, jakie wyznawali członkowie Stowarzyszenia Zjednoczonych Słowian; dzięki nim właśnie postanowiona została po raz pierwszy w Rosji - na długo więc przed słowianofilami oraz rewolucyjnymi demokratami lat 40-tych - kwestia słowiańska.

Z oddzielnych wypowiedzi, myśli i sformułowań jak również poszczególnych pism daje się łatwo odtworzyć swoista dekabrystowska filozofia historii Rosji. W przeszłości starej Rusi szukali oni wzorów instytucji demokratycznych /duma bojarska, wiece ludowe, republikańskie ustroje Nowogrodu i Pskowa/, w niektórych postaciach dziejów ojczystych - wzorców obywatelskich i patriotycznych postaw oraz ideałów wolności /np. ks. Andrzej Kurbski/, solidarności i wspólnoty społecznej /wspólnoty gminne - "obszcziny"/; surowo oceniali postać Iwana Groźnego jako twórcę autokratycznej formy rządów, reprezentującej obcy duchowi rosyjskiemu, tatarski system polityczny, a wobec Piotra I zajmowali stanowisko wyraźnie ambiwalentne, doceniając dokonane przez niego dzieło europeizacji Rosji, ale zarzucając mu równocześnie przerwanie ciągłości narodowej tradycji kulturowej i obyczajowej, nie mówiąc o winie despotyzmu i tyranii. Także więc i w dziedzinie poglądów historycznych oraz historiozoficznych dekabryści tkwili mocno w nurcie rodzimej tradycji myślowej, z drugiej zaś strony szereg ich koncepcji to przecież wyraźne i charakterystyczne antecedencje niektórych podstawowych założeń i celów późniejszej rosyjskiej myśli słowianofilskiej.

Podobnie jak w zakresie poglądów na społeczeństwo, państwo czy historię, dekabrystowskie idee filozoficzne sensu stricto także nie były jednolite, a więc nie układają się w jakiś całościowy system. Są to raczej indywidualne, będące wynikiem przemyśleń poszczególnych ludzi z tego kręgu, i to przecież tylko niektórych, zdolnych do głębszej refleksji teoretycznej, zespoły idei i wniosków. Charakterystyczne przy tym, że takie właśnie wypowiedzi par excellence filozoficzne powstawały głównie po roku 1825/26, a więc już w warunkach katorgi i zesłania,

gdzie pozostali przy życiu dekabryści rozwinęli olbrzymią działalność intelektualną w formie samokształcenia, akcji oświatowej, twórczości literackiej, publicystycznej. Duża, licząca ponad 100 osób grupa spiskowców i zesłańców reprezentowała wszystkie odcienie światopoglądowe od skrajnego materializmu i ateizmu, tak charakterystycznego dla niektórych nurtów myśli oświeceniowej, poprzez poglądy deistyczne, postawy sceptyzmu czy racjonalizmu, aż do spirytualizmu, religijności czy nawet głębokiego mistycyzmu⁷. Tak np. zdecydowanym materialistą był Iwan Jakuszkin, który, jak o tym świadczy jego trakt pt. "Czym jest życie", powstały w wyniku polemiki z idealistycznymi poglądami jego współtowarzyszy, bazując na swych zainteresowaniach i obserwacjach przyrodniczych i dokonując krytycznego przeglądu głównych kierunków w nowożytnej filozofii, takich jak racjonalizm, sensualizm czy empiryzm, doszedł do interesujących propozycji wobec tych kwestii, które stawiał niegdyś i próbował rozwiązać Radiszczew w swym traktacie "O człowieku, jego śmierci i nieśmiertelności". Bliskie Jakuszkinowi pozycję zajmowali tacy grudniowcy, jak W. Rajewski czy A. Bariatyński, centrum stanowiła spora grupa myślicieli-sceptyków i ludzi niezdecydowanych, a wśród nich M. Turgieniew, S. Trubiecki, K. Rylejew. Ale była także, i to stosunkowo liczna, grupa świadomych wyznawców i obrońców koncepcji idealistycznych, ludzi przy tym mocno zaangażowanych religijnie /tworzyli oni w warunkach zesłania tzw. kongregację religijną/. Wchodzili tu: zwolennicy filozofii Schellinga - E. Oboleński i W. Kūchelbecker, aktywni obrońcy religijności i krytycy dekabrystowskich poglądów ateistycznych - P. Bobriszczew-Puszkin i A. Bielajew, wreszcie postać tu najciekawsza, Michał Łunin, łączący radykalizm poglądów politycznych, demokratyzm, bezkompromisowość ideową,

wierność hasłom rewolucyjnym aż do końca życia z pogłę-
bioną formacją religijną, która go wcześniej, bo jeszcze
na długo przed powstaniem, doprowadziła do katolicyzmu.⁸
Łunin, wielki przeciwnik wszelkich form reakcyjności,
także w formie tzw. "oficjalnej ludowości", namiętny
krytyk prawosławia w jego politycznych, prorządowych
uwikłaniach, apologeta prawdziwego chrześcijaństwa, któ-
re utożsamiał z kościołem łacińskim, rozpoczyna swą pos-
tawę i ideałami cały ważny nurt w życiu ideologicznym
Rosji dziewiętnastowiecznej, do którego należeli tacy
myśliciele i działacze, jak Piotr Czaadajew, Iwan Gaga-
rin, Włodzimierz Pieczerin, Włodzimierz Sołowjow.

Powtórzmy pod koniec tych uwag raz jeszcze: tak,
powstanie grudniowe skończyło się pełnym krachem, nie
przyniosło żadnych pozytywnych rezultatów, stało się
źródłem tragedii osobistych i nieszczęść społecznych.
Spiskowcy i powstańcy wskutek swych błędnych założeń
taktycznych, niekonsekwencji i niezdecydowania byli rze-
czywiście "okropnie dalecy od ludu", a ich tak właśnie
pomyślane i zrealizowane przedsięwzięcie skazane było
z góry na niepowodzenie. Nie znaleźli oni także w Rosji
bezpośrednich kontynuatorów, bo rosyjski ruch rewolucyj-
ny poszedł ostatecznie inną zupełnie, niż proponowana
przez nich, drogą. I chociaż byli oni pierwsi z szeregu
pokoleń walczących o ideały wolnościowe i demokratyczne
Rosjan, chociaż ich trud w ostatecznym rozrachunku rze-
czywiście nie poszedł na marne, nie na tym przecież po-
lega rola i znaczenie tego ruchu w dziejach życia ideo-
wego dziewiętnastowiecznej Rosji. Najlepiej by je chyba
określał termin: zacyzn ideowy, ferment intelektualny,
zespół impulsów i energii myślowych, rozchodzących się
przez wiele jeszcze dziesięcioleci, niekiedy przecież
aż do dziś, szerokimi i głęboko brużdzącymi rosyjskie
życie intelektualne kręgami. Dlatego też niełatwo by

było znaleźć w tym życiu ważniejsze idee, postaci, wydarzenia czy procesy, które w taki czy inny sposób, realizując pełną skalę ustosunkowań i relacji - od przejawów ciągłości, form kontynuacji, nawiązań aż do polemiki i negacji - nie wiązałyby się z szeroko pojmowaną dekabrystowską tradycją. I z racji rocznicowego przypomnienia wydarzeń sprzed 150 lat warto chyba tę stronę historycznego zjawiska, zwanego dekabryzmem, sobie uprzytomnić.

PRZYPISY

1. Tekst powyższy był przedstawiony - jako jedno z trzech wystąpień referatowych - na okolicznościowym posiedzeniu Komisji Słowianoznawstwa Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w dniu 15 grudnia 1975 roku zorganizowanym z okazji 150-lecia powstania grudniowego. Temat konferencji "Ruch dekabrystowski w dziejach intelektualnych Rosji" rozwijany był, obok referatu tu zamieszczonego, jeszcze w prelekcjach "Dekabryści a literatura ich czasów" /Janusz Henzel/ i "Dekabryści w kręgu spraw polekich" /Bogusław Mucha/.
2. Dokład Wierchownoego Ugołownogo Suda. Oficialnyje matieriały carskogo prawitielstwa po diełu diekabristow. /w:/, *Izbrannyje socialno-politiceskije i fiłosofskije proizwiedienija diekabristow*. Izdanije w trioch tomach. Obszczaja riedakcija i wstupitielnaja statja I.J. Szczipanova, podgotowka tieksta k pieczati i primieczanija S.J. Sztrajcha, tom II, Moskwa 1951, s. 465 /przekład - R.Ł./.
3. Por. "Dekabryści", rozdział w najnowszym wielotomowym opracowaniu: *Istorijska SSSR s driewniejszich wriemion*

- do naszych dnief, w dwóch sierijach w dienadcaci tomach. Pierwaja sierija, tom IV, Moskwa 1967, s. 175 - 217.
4. Zob. L. Bazyłow: Dzieje Rosji. 1801-1917. PWN. Warszawa 1970, s. 66-86, zwłaszcza 68-70.
 5. A. Walicki: Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświeceniia do marksizmu. Warszawa 1973, s. 93-112, zwłaszcza 108.
 6. Por. A. Walicki: op. cit. s. 99-100.
 7. A.A. Gałaktionow, P.F. Nikandrow: Russkaja filozofija XI-XIX wiekow. Leningrad 1970 /rozd. XI: Sociologia i filozofija diekabristow, s. 165-193, zwłaszcza 168-169/.
 8. Per. N. Ejdelman: Łunin - adiutant Wielkiego Księcia Konstantego. Przełożyli W. i R. Śliwowsy. Warszawa 1976; zob. zwłaszcza s. 26 i passim.

S U M M A R Y

Philosophical views of the Dekabrists developed under the influence of European Enlightenment and French Revolution forecasting the new epoch - Romanticism were the evidence of ideological maturation of Russian intellectuals of landowners and aristocracy.

Taking advantage of the experience of writers and philosophers who criticized absolutism and villein dependence, of theoreticians of the state, historians and economists and also basing on Old Russian tradition, they suggested new conception of social system acknowledged the most modern.

The Dekabrists were interested in political philosophy in the first place. However in their statements they also defined specific Dekabristic philosophy of history of Russia. The future of Russia - is a strong centralized state or federation; its past - is a model for new democratic relations and arrangements.

The Dekabrists also expressed their views on theory of cognition, ontology, psychology, ethics and even theology. And what is very characteristic - their philosophical research often originated after the year 1825/26, it means in conditions of galleys and penal colony.

The Dekabrists did not have direct continuators in Russia yet it would be hard to find important ideas, personalities, events or processes in Russian intellectual life, which were not influenced by the tradition of the Dekabrists.

ДЕКАБРИСТЫ И РУССКИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКИЕ ИДЕИ

Резюме

"Декабристское движение", охватывающее начинания организационного типа, общественные настроения и деятельность в области идеологии и культуры, отразило идейное созревание дворянских кругов как под влиянием лозунгов французской революции, роста народного сознания, так и оппозиции к тогдашней общественно-политической жизни России.

Люди из круга Пестеля и Муравьева, умственно сформировавшиеся под воздействием идей европейского Просвещения, предзнаменовавшие приближающуюся эпоху романтизма, первыми в истории своего народа выдвинули наиболее современную концепцию нового строя. Она в равной мере опиралась на философскую мысль времен Монтескье и Руссо и на некоторые древнерусские традиции. В формировании своих политических концепций декабристы пользовались также опытом писателей и философов, выступавших с критикой абсолютизма и крепостной зависимости, теоретиков государства, историков и экономистов.

Они занимались прежде всего политической философией, но из отдельных высказываний и формулировок легко воссоздается специфическая философия истории России. Россия представлялась им или сильной централизованной страной, или федерацией, состоящей из 13 держав. В прошлом древней Руси декабристы искали образцов для демократических учреждений своего времени, а в личностях из родной истории примеров патриотического поведения.

Согласно духу переходной эпохи (между Просвещением и Романтизмом) декабристы рассматривали также чисто философские проблемы. Из писем, литературных

работ и воспоминаний можно реконструировать их воззрения в области теории познания, онтологии, психологии, этики, эстетики, а также теологии. Характерно, что эти чисто философские высказывания возникли после 1825/26 годов, т.е. в условиях каторги и ссылки.

И хотя декабристы не имели в России непосредственных продолжателей, то нелегко было бы найти в русской умственной жизни более важные идеи, личности, события или процессы, которые так или иначе не связывались бы с широко понимаемой декабристской традицией.